

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

УДК 4:332.834

ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ

Н. І. АШИТОК

В основі розвитку будь-якого суспільства завжди був і є гуманізм, якій завжди був і є ідеологією суспільства в усіх сферах діяльності, у тому числі освітньої. В наш час, який часто називають епохою Постмодерну, осмислення гуманізму як соціально-історичного явища не втрачає актуальності.

Інклюзія є одним із проявів гуманізму нашої епохи. Проблематика гуманізації в інклюзивній освітній сфері досліджувалася в працях Ш. Амонашвілі, І. Беха, А. Колупаєвої, В. Синьова. Обґрунтуванням гуманістичної основи інклюзивної освіти займалися Н. Ашиток, С. Єршов, Н. Мельник та ін. Дослідники відзначали зв'язок гуманізації інклюзивної освіти з демократизацією суспільства [7, с. 36–38], необхідність запровадження гуманістичної освітньої парадигми у практику роботи навчальних закладів різних рівнів акредитації, що надають освітні послуги всім дітям і молоді, у тому числі й особам з обмеженими можливостями [2, с. 36–41], доцільність використання зарубіжного досвіду для розвитку інклюзивної освіти на гуманістичних засадах [10]. Загалом у дослідженнях науковців визнається незаперечним те, що орієнтація освіти на розвиток людини, її особистісних якостей, що пов'язана з визнанням людини початковою і кінцевою метою соціального розвитку, викликає необхідність розробки нової парадигми освіти з гуманістичною спрямованістю. У контексті такої розробки дослідники намагаються осмислити педагогічні проблеми з різних світоглядних точок зору, зокрема, й позицій постмодернізму (Р. Ашер, Н. Блейк, П. Гіраделлі, П. Смейєрс, Ю. Зуляр, О. Михаліна, О. Огурцов, А. Омельченко, Т. Подольська та ін.).

Незважаючи на численність праць, присвячених вивченню гуманізму в контексті педагогічної теорії і практики, чимало проблем залишаються неопрацьованими. Вимагає осмислення й трансформація гуманізму в сучасній освіті. Мета статті – вивчити специфіку гуманізму в інклюзивній освіті у контексті ідей філософії постмодернізму.

Питання про сенс і призначення постмодернізму в різних сферах діяльності людини, у тому числі в педагогічній, вивчається настільки інтенсивно, що навіть у деякого з дослідників викликає іронію. Зокрема, Юрій Андрухович зауважив з цього приводу: „Настав той час, коли постмодернізм у нас не критикує тільки лінивий або мертвий” [1, с. 15]. Причиною такої посиленої уваги до ідей постмодернізму є його значний вплив на формування нової світоглядної парадигми. Якщо уявити ці ідеї своєрідною сіткою, за допомогою якої науковці намагаються досягнути сьогодення, постмодерністські виявляються одними з вдалих. Хоча варто визнати, що не єдиними і, звісно, не здатними пояснити все.

Поняття „гуманізм” тлумачилося по-різному. Гуманізм епохи Постмодерну вважається найбільш передовою ідеологією, ознакою цивілізованості і будується на критиці цього поняття попередньої епохи – Модерну. Криза класичного гуманізму викликана його неспроможністю досягнути суб'єкт на засадах складності, відкритості, поліваріантності, плюралізму і втілена у критиці раціоналізму, логоцентризму, есенціалізму. Ф. Ніцше, М. Гайдеггер, М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Бодріяр та ін. представники постмодернізму переосмислили класичне тлумачення гуманізму. На думку З. Баумана, О. Генісаретського, П. Козловських, Ж.-Л. Нансі в контексті постмодерністської критики окреслено нове розуміння людини як амбівалентного кочівника, здатного виходити за межі сталих сутностей.

Ідея гуманізму, природного права кожної людини на визнання цінності її особистості в епоху Просвітництва поєднувалася з науковою раціональністю і з часом стала використовуватися як засіб поневолення, що зумовило критику цього поєднання Ф. Ніцше, який у своїх працях „До генеалогії моралі” та „По той бік добра і зла” передбачав його наслідки у ХХ столітті: занепад європейської духовності, девальвація гуманістичних цінностей, тоталітаризм, нівелювання індивідуальності під гаслами рівності.

Умовно можна виокремити два періоди у трансформації парадигми гуманізму в постмодерному контексті [12]. Перший період – деконструкція модерного гуманізму – припадає на 60-80 роки ХХ століття і пов'язується з прізвищами прибічників постмодернізму – Ж.-Ф. Ліотара, М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі. Основною рисою цього періоду є критика та перегляд ідей просвітницького гуманізму і заклик до відмови від них. Уже в 60-ті роки Мішель Фуко назвав ідеї гуманізму „химерами”, які призводять до ігнорування інтересів людини, до нівелювання того, що не

відповідає нормам раціональності. Умовою подолання обмежень „просвітницького” гуманізму дослідник вважає відмову від антропологічного егоцентризму, що має призвести до „смерті людини” як носія раціональності і прибічника прогресу. Інший теоретик постмодернізму – Жан-Франсуа Ліотар – закликає відмовитися від антропологізму та гуманізму, які дискредитували себе за останнє століття. Нове суспільство, на думку дослідника, вже не орієнтується на „антропологію ньютонівського типу”, воно спрямоване на визнання плюральності. За таких умов людина звільняється від панування різного роду „центризмів” і починає самостійно конструювати життя [3, с. 201-220]. Головне джерело загроз вільному розгортанню людського буття, на думку Жюльєн Дельоза, у практиці модерного гуманізму полягає у підпорядковуванні людської екзистенції правилам та стандартам. Проте, людина, на думку дослідника, є ніде не вкоріненим номадою-кочівником, який не затиснутий раз і назавжди у рамках норм та правил, відкритий різноманітним бажанням та прагненням; здатний безупинно рухатися поверхнею, постійно переміщуватися територіями, ніде не затримуючись і не вважаючи жодну із них власною. Людина-номада – це новий тип постмодерної людини, яка перебуває в постійному процесі „конструювання себе” [6, с. 672].

Наступний період трансформації парадигми гуманізму в постмодерному контексті охоплює кінець ХХ – початок ХХІ століття. У цей період робиться спроба подолати „кризу ідентичності”, „смерть суб'єкта” і сформувати гуманістичну парадигму на нових засадах. У філософських пошуках таких дослідників, як В. Вельш, З. Бауман, Ж. Бодрійяр, П. Козловські досліджується проблема конструювання вільної, самодостатньої особистості. Головною ознакою постмодерного світобачення, на думку В. Вельша, є „принциповий плюралізм”, який упроваджує множинність, різноманітність та конкуренцію парадигм [5, с. 132]. Інший, теоретик – П. Козловські – зазначає, що в епоху Постмодерну відбувається перевідкриття суб'єктивного світу людини, її „Я” після того, як таємниця людського особистого центру була втрачена в теоріях попереднього часу [9, с. 271]. Загалом згадані дослідники вважають, що на зміну занепаду „новевропейського” гуманізму має прийти нова гуманістична парадигма, покликана враховувати диференціацію людського „Я” і сприяти появі „постмодерної” людини – вільної багатогранної особистості, яка здатна до відповідальних рішень та шанування інтересів інших людей.

Ж. Бодрійяр не поділяє оптимізму філософів і не впевнений, що в епоху Постмодерну головним діячем стає вільна, самодостатня, відповідальна людина. Дослідник вважає, що сучасне суспільство у світі споживання і симулякрів має на меті нейтралізувати відмінності, зруйнувати Іншого як дзеркало суб'єктивності та перетворити його на об'єкт. Вихід з кризи гуманізму Ж. Бодрійяр вбачає в культивуванні відмінностей та відродженні цінності Іншого [4, с. 164]. Важливо, що філософ не стає у позицію Кассандри, він лише окреслює недоліки сьогодення, які варто подолати, і вказує для цього шлях.

Спільність ідей постмодерністів простежується у прагненні повернути суб'єкта на нових гуманістичних засадах – плюральності, свободи, унікальності. Не викликає сумнівів, що концепт „гуманізм” лише знаходиться у стані трансформації і потребує вироблення нової світоглядної парадигми, яка б розглядала людину як найвищу цінність сучасного суспільства.

В освіті та педагогічній науці вплив постмодернізму проявляється, передусім, у створенні проекту людини, яка потрібна суспільству й державі. В сучасній Україні є державне й соціальне замовлення на людину певного типу з бажаними якостями. Це замовлення, що будується на визнанні гуманізму з позицій відкритості, множинності, плюралізму та диференційованості, знаходить втілення у нормативних документах. Зокрема, у законі „Про освіту” зазначено: „Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору” [8]. Отже, розвиток особистості – унікальної особи з притаманними лише їй соціальними та психофізичними особливостями – стає головною метою освіти, яка саме в контексті постмодерних ідей набуває ознак інклюзивної, орієнтованої на повагу відмінностей між людьми. Якщо при традиційному навчанні педагог передавав учням знання, то з позиції сучасного тлумачення гуманістичної освіти пріоритетним у роботі вчителя є нове завдання – сприяти розвитку учня. Звісно, розвиток особистості дитини здійснювався й у традиційній школі, проте у наш час він переходить на передній план. Чим раніше цей розвиток буде розпочато, тим успішнішими будуть результати, а тому важливу роль у становленні особистості відіграє дошкільна освіта, яка у поєднанні з сімейним вихованням здатна закласти основи подальшого формування здатностей до творчої самоідентифікації кожної дитини незалежно від її психофізичних можливостей.

Становлення особистості як представника епохи Постмодерну ускладнилося. Світові зміни з другої половини ХХ століття викликані передусім інформаційним розвитком цивілізації, що має як

переваги, так і недоліки. З одного боку, люди отримали сучасну техніку, поліпшилась якість життя, а з іншого – вражаючі можливості інноваційних технологій почали негативно впливати на моральний стан суспільства. Внаслідок посилення ролі машин, технізації споживацького суспільства, інформатизації комунікаційного простору виникають дезорієнтація, безпорадність, незахищеність, стан екзистенційного вакууму, знеособлення людини. Поряд із проблемами військової безпеки і світового тероризму на порядку денному з'являються питання людського розвитку саме у царині морального становлення, яким варто турбуватися, починаючи з дошкільного віку. Природа загроз сучасності не обов'язково може бути військового характеру. Не менш небезпечним є нівелювання цінностей, які є основою внутрішнього захисту, збереження „Я” людини. Дійсно, „на сучасному етапі розвитку суспільства набула значення прагматизація та конкретизація формування духовної парадигми розвитку дітей дошкільного віку. Це передбачає визнання пріоритетними виховання морально-етичних норм, оволодіння гуманістичною методологією, розвитку шляхетності у вихованні дітей дошкільного віку” [11, с. 21]. Формування всебічно розвиненої особистості зі стійкими моральними цінностями – головна мета як дошкільного виховання так і освіти загалом. Саме на основі сформованих цінностей відбувається самоідентифікація особистості, її самореалізація згідно з певними національними і загальнолюдськими світоглядними, ціннісними, релігійними, моральними, естетичними, сімейно-побутовими та іншими орієнтирами.

У багатьох працях розглядається питання змін ідентичності особистості під впливом постмодернізму у наш час. П. Рікер, Ж. Лакан і Ж.-Ф. Ліотар визначають ідентичність, як щось нестабільне, що постійно змінюється під впливом подій, соціальних й культурних феноменів. Особистість конструюється за допомогою мови, знаходить своє вираження в переказі життя, яке часто являє собою чергу численних не пов'язаних між собою подій. Неможливість систематизувати оточуючий світ, побачити структуру в його різноманітті, на їх думку, відображається на особистісній ідентичності, до якої підсвідомо прагне індивід. Індивідуальна свідомість являє собою децентралізований набір несвідомих та свідомих вірувань, знань, інтуїтивних догадок про самого себе та світ. Додатково ускладнюється самоідентифікація особистості тим, що цей процес являє собою самостійне конструювання дитиною своєї особистості, як на глибоко персональному, так і на соціальному рівнях, створення нею власної системи цінностей.

Вивчення проблеми формування ідентичності особистості спонукає до уточнення тлумачення одного з ключових концептів постмодернізму, що загалом у дусі цього світоглядного напрямку, оскільки одним з основних принципів якого є плюральність. Визнаючи слушність твердження про людину-номаду, Борис Філатов, зазначає, що насправді сенс життя кочівника-номади (від грець. *nomados* „кочівний”) полягає в прагненні підкорення простору. Деякі люди, що раптом усвідомили себе кочівниками, вважає він, чомусь вирішили, що номадизм тотожний бродінню. Але кочівник і бродяга – це не співвідносні одне з одним поняття. Принципова різниця між номадом і бродягою полягає в тому, що перший вважає: весь світ – це його будинок, а другий, що для нього дому немає зовсім [13].

Людина – діяльна істота: вона завжди у стані пошуку, винаходить, набуває досвід, адаптується до природних і соціальних умов або змінює їх відповідно до своїх потреб, виготовляє предмети, яких немає в природі, удосконалює себе фізично та інтелектуально, оточує себе особливим, створює штучне середовище і сама час від часу його руйнує, щоб потім з новими силами братися за його відтворення та удосконалювання. Наслідками її зусиль стають не лише зміни навколишнього світу, але й суттєві зміни у ній самій. У зазначеному складному процесі людина передусім створює, а не руйнує, забезпечуючи благополучне існування і зберігаючи власну ідентичність.

У сучасних динамічних суспільствах, що звільнюються від соціально-політичних та ідеологічних стереотипів мислення, докорінно змінюється сама постановка проблем особистісної ідентифікації та відповідальності за процес самореалізації людини у соціальному просторі. У наш час актуалізується суб'єктивізація ідентифікації. Цей процес дедалі більше перетворюється на самоідентифікацію індивіда, звільняючи людину від фатального сприйняття образу свого „Я” і приналежності до тієї чи тієї соціальної групи за походженням, психофізичними ознаками. Завдання педагога ще в період дошкільного дитинства – підтримати дитину у процесі її самостановлення, сприяти формуванню віри у власні сили, з позицій індивідуального підходу допомогти у процесі реалізації психофізичного потенціалу.

Протягом останніх десятиліть підвищена увага науковців до дослідження гуманізму в постмодерному дискурсі свідчить про значну роль, яку відіграє це явище в розвитку різних сфер пізнання, у тому числі педагогічної. Постмодернізм як явище в цілому не є фантазією окремих особистостей. У ньому певною мірою відображена сучасність. Якщо поглянути на сучасне суспільство, зокрема, на один з його інститутів – освіту, можна помітити її прагнення відповідати духу часу і сприяти на основі досягнень людської думки формуванню вільної багатогранної гуманної особистості, що здатна до відповідальних рішень та врахування інтересів інших людей. Освіта епохи Постмодерну повинна орієнтуватися не на універсалізацію особи, як це було донедавна, а на розвиток її індивідуальності, самотності, різноплановості, неповторності незалежно від її психофізичних можливостей.

Список використаних джерел:

1. Андрухович Ю. Повернення літератури? // Повернення деміургів / Плерома 3'98: Мала українська енциклопедія актуальної літератури. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 1998. – С. 14-21.
2. Ашиток Н. І. Гуманізм і освітня парадигма для осіб з особливими потребами / Н. І. Ашиток // Молодь і ринок. – № 11(94). – 2012. – С. 36-41.
3. Бауман З. У пошуках центру, що тримає // Глобальні модерності. – Київ: Ніка-Центр, 2008. С. 201-220.
4. Бодрийяр Ж. Прозрачність зла: / пер. с фр., ред. Л. Любарской и Е. Марковской. – Москва: Добросвет, 2000. – 258 с.
5. Вельш В. „Постмодерн”. Генеалогія и значення одного спорного поняття // Путь. Международный философский журнал. – Москва: Изд-во Информ-Прогресс, 1992. – №.1. – С. 109-136.
6. Делез Ж., Гваттари Ф. Anti-Edip: Kapitalizm i shizofreniya / пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 672 с.
7. Ершов С. І. Гуманістичний підхід до інклюзивної освіти в Україні // Формування культури здоров'я дітей різного віку з особливими потребами: Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Лисичанськ, 20 лютого 2014 р.). – Лисичанськ: ООО „КИТ – Л”. – С. 36-38.
8. Закон України „Про освіту”. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
9. Козловські П. Культура постмодерну // Сучасна зарубіжна філософія: Течії і напрямки: хрестоматія / упоряд. В. В. Лях, В. С. Пазенок. – К.: Ваклер, 1996. – 428 с.
10. Мельник Н. І. Гуманістична парадигма в Україні. – URL: <http://www.psyh.kiev.ua>.
11. Міхіна Н. О. Формування духовних цінностей та морально-етичних норм у дітей // Нива знань. – 2008. – № 4. – С. 21-23.
12. Силкіна С. О. Постмодерна критика модерної парадигми гуманізму як чинник сучасного гуманістичного дискурсу. – URL: <http://vestnikzgia.com.ua/article/viewFile/71218/66469>.
13. Філатов Борис. Кочівник і бродяга – абсолютно не співвідносні одне з одним поняття. – URL: <https://www.unian.ua/culture/345441-boris-filatov-kochivnik-i-brodyaga-absolyutno-ne-spivvidnosni-odne-z-odnim-ponyattya.html>.